

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ
з дисципліни
“ПОЛІТОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ”
(для бакалаврів)**

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2010

МАУП

Підготовлено доцентом кафедри історії та теорії держави і права
О. С. Дьоміною

Затверджено на засіданні кафедри політології (протокол № 1 від 04.09.08)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

Дьоміна О. С. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни “Політологічна теорія держави” (для бакалаврів) — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. — 40 с.

Методичні рекомендації містять пояснювальну записку, тематичний план, зміст дисципліни “Політологічна теорія держави”, теми рефератів, питання для самоконтролю, практичні та тестові завдання, а також список літератури.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчальний курс “Політологічна теорія держави” розраховано на навчально-освітній рівень “бакалавр”, передбачає поглиблене вивчення на високому теоретичному рівні основних проблем виникнення, розвитку і функціонування держави.

Мета вивчення курсу — оволодіння студентами цілісною системою правових знань, формування теоретичного рівня правової свідомості, творчого використання наукової методології у процесі пізнавальної діяльності.

Навчальний курс передбачає ознайомлення з широким колом державознавчих і правознавчих концепцій, які містяться в працях вітчизняних і зарубіжних авторів, широке використання сучасних даних інших наук (філософії, політології, історії та ін.). Провідними ідеологічними засадами у вивченні дисципліни є ідеї пріоритетності прав і свобод людини і громадянина, правової соціальної держави, панування права і верховенства правового закону, демократії, законності.

Мета курсу: забезпечити поглиблене засвоєння студентами основних загальнотеоретичних проблем політологічної теорії держави та основних теоретичних підходів до їх розв’язання.

Завдання курсу: всебічно сприяти розвитку у студентів самостійного юридичного мислення; оволодінню базовими теоретичними знаннями та навичками практичної поведінки в політичному середовищі; формуванню у студентів позитивної правосвідомості і правової активності; активної політичної і громадської позиції; усвідомленню студентами незаперечної цінності прав і свобод людини і громадянина.

В результаті вивчення курсу студенти повинні *знати:*

існуючі в сучасній політологічній теорії держави проблеми і наукові підходи до різних явищ державно-правової дійсності;

вміти:

аналізувати різні позиції та аргументовано висловлювати своє ставлення до розв’язання загальнотеоретичних проблем.

ЗАГАЛЬНІ ВКАЗІВКИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ НАД КУРСОМ “ПОЛІТОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ”

Самостійна робота над навчальним матеріалом є індивідуальним видом роботи на семінарах, конференціях, передбачає виконання

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2010
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010

практичних завдань та контрольних робіт. Вона здійснюється відповідно до навчальних планів, навчальної і робочої програм з курсу.

Метою самостійної роботи є:

- забезпечення фундаментальної загальноосвітньої та практичної підготовки;
- засвоєння методів самостійного вивчення навчального матеріалу, набуття навичок пошуку нових знань;
- підвищення ефективності навчального процесу за допомогою організації позааудиторного навчання відповідно до особистих здібностей кожного студента;
- оволодіння студентами культурою розумової праці, вмінням орієнтуватися у потоці наукової інформації, розвиток незалежності мислення, формування власної точки зору на питання, що вивчаються.

Ефективність самоосвіти, яка є одним із основних методів навчання студентів, визначається постійністю, послідовністю і наполегливістю в роботі з навчальним матеріалом, здійсненні самоконтролю, систематичністю занять, вмінням поєднати практичні навички з теорією.

Самостійна робота студентів денної форми навчання починається після вступної лекції, на якій викладач дає основні рекомендації щодо методики самостійного опанування курсом “Політологічна теорія держави”.

Основними формами самостійної роботи є:

- робота з підручниками та посібниками;
- робота з науковою літературою;
- самостійне вивчення окремих тем і питань до семінарських та практичних занять на основі навчальної, монографічної літератури, документів, матеріалів, періодичних видань;
- підготовка реферату;
- підготовка до аудиторної контрольної роботи;
- підготовка до консультації з викладачем;
- підготовка до заліку та екзамену.

Студентові варто працювати одночасно з 2–3 підручниками. У списку рекомендованої літератури з кожної теми курсу подано монографії і статті вітчизняних вчених та правознавців близького й далекого зарубіжжя. Звичайно, при підготовці не обов’язково обмежуватись цим списком. Перш ніж розпочинати вивчення монографії чи статті, рекомендується познайомитись з відповідним розділом підручника, щоб мати загальне уявлення про досліджувану проблему. Працюючи

з монографією, найбільш цікаві факти, судження й висновки доцільно занотувати, обов’язково посилаючись на автора.

Якщо у науковій літературі Вам зустрілась незрозуміла дефініція, обов’язково треба звернутися до відповідних словників чи довідників.

Екзамени та заліки є підсумковими формами контролю знань студентів і проводяться у письмовій формі.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
дисципліни
“ПОЛІТОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ”

№ пор.	Назва змістового модуля і теми
1	Змістовий модуль I. Введення в політологічну теорію держави Політологічна теорія держави як наука та навчальна дисципліна
2	Змістовий модуль II. Загальна теорія держави Виникнення та еволюція держави і права Сутність та історичні типи держави Держава в політичній системі суспільства Форма держави Функції, механізм та апарат держави Правова держава
3	
4	
5	
6	
7	Змістовий модуль III. Правове регулювання і його структура Особа, право, держава та громадянське суспільство Основні підходи до розкриття сутності права Норми права в системі соціальних норм. Класифікація правових норм. Структура правових норм Правотворчість і нормотворчість Правові системи сучасності. Правова система України
8	
9	
10	
11	
12	Змістовий модуль IV. Право в житті суспільства Правові відносини Правова свідомість і правова культура Правовий статус особи
13	
14	
15	Разом годин: 108

ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ
з дисципліни
“ПОЛІТОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ”

Змістовий модуль I. Введення в політологічну теорію держави

Тема 1. Політологічна теорія держави як наука та навчальна дисципліна

Теоретичні питання

1. Політологічна теорія держави як наука та її предмет.
2. Методологія політологічної теорії держави.
3. Функції політологічної теорії держави
4. Місце політологічної теорії держави в системі політичних наук. Значення політологічної теорії держави для державно-правової практики.

Методичні рекомендації з вивчення теми

Під час відповіді на перше питання студенти повинні визначити нерозривний зв'язок і характер взаємодії держави та права, а також усвідомити, що держава та право — це, в першу чергу, політико-ідеологічна реальність, а не ідея, поняття. Реальність, з якою не може не рахуватись жодна суспільна сила, якою б великою вона не була.

Також студенти повинні визначити, що є предметом політологічної теорії держави. При цьому необхідно враховувати, що предметом будь-якого теоретичного знання є не тільки речі і явища, що сприймаються емпірично, а й закладені в них об'єктивні тенденції, які виявляються лише на рівні наукових абстракцій.

Розкриваючи зміст другого питання, студенти повинні пом'ятати, що методологія являє собою складне утворення, яке містить у собі цілу систему різних методів, логічних прийомів і засобів пізнання визначених явищ. А також повинні уявляти собі, в чому полягає методологічний підхід політологічної теорії держави як науки. Необхідно розкрити суть загальних, окремих та спеціальних наукових методів.

Під час відповіді на третє питання студенти повинні чітко усвідомити діюче розмежування функцій політологічної теорії держави на: теоретико-пізнавальну, практично-прикладну, ідеологічну, виховну, прогностичну функції. Студентам необхідно розкрити зміст онтологічної, ідеологічної, евристичної, системоутворюючої, методологічної, прогностичної, комунікативної, навчальної, а також конструктивної і аналітичної функції.

Відповідаючи на четверте питання, студенти повинні зрозуміти, що вивчення держави не може бути обмежене сферою чисто політологічних уявлень. Держава як явище суспільного життя перебуває у полі зору усіх суспільствознавчих наук. Щоб дати державі всебічне обґрунтування, необхідний тісний зв'язок з науками, які вивчають загальні закономірності розвитку суспільства і такі його сторони, з якими пов'язане існування і функціонування держави. Необхідно також усвідомити, що будучи за своїм предметом фундаментальною наукою, політологічна теорія держави є необхідною ланкою теоретичних знань між філософськими знаннями і спеціальними політологічними дисциплінами.

Студенти повинні розкрити місце політологічної теорії держави в системі політичних наук; розглянути теоретико-історичні, спеціальні, галузеві і міжгалузеві, прикладні.

Також студентам необхідно показати зв'язок теорії з практикою, тобто розкрити значення політологічної теорії держави для державно-правової практики.

Термінологічне завдання

Визначення понять: теорія, наука, політична наука, предмет науки, предмет політологічної теорії держави, категорія, методологія, метод, методологія політологічної теорії держави, система, функція, функції політологічної теорії держави, державно-правова практика.

Питання для самоконтролю

1. Предмет політологічної теорії держави?
2. Які рівні вивчення держави та права виокремлюють сучасні правознавці? Розкрийте їх?
3. Структура політологічної теорії держави як науки.
4. Чим, на Вашу думку, можна пояснити безупинний розвиток предмета політологічної теорії держави?
5. Яка роль політологічної теорії держави у формуванні політичного світогляду, в становленні сучасного політолога?

Теми рефератів

1. Роль юридичних наук для розвитку законодавства.
2. Політологічна теорія держави як наука та навчальна дисципліна.

Література [4; 5; 8; 9; 68]

Змістовий модуль II. Загальна теорія держави

Тема 2. Виникнення та еволюція держави і права

Теоретичні питання

1. Загальна характеристика теорій походження держави та права.

2. Закономірності і форми виникнення держави. Нерівномірність розвитку державності у різних народів.

3. Характеристика соціальних норм первісного суспільства. Перехід до правових норм, закономірності виникнення права.

Методичні рекомендації з вивчення теми

Під час відповіді на перше питання студенти повинні усвідомити, що різноманітність теорій походження держави і права має об'єктивну основу, що кожна з таких теорій має історичний характер і відображає певну сторону процесу виникнення держави та права. Необхідно звернути увагу студентів на ті позитивні моменти, які притаманні багатьом з цих теорій, а саме: визнання множинності факторів, що приводять до утворення держави та права, визнання ролі окремих особистостей і народів у цілому в процесі утворення держави. Разом з тим, підсумовуючи питання, необхідно відзначити, що жодна з теорій так і не змогла дати остаточної відповідь на питання про причини виникнення держави та права.

Основу відповіді студентів на друге питання може скласти матеріал, викладений у підручниках з теорії держави та права Скакун О. Ф., Хропанюка В. М., Рабіновича П. М., Копейчикова В. В., а також Рябова С. Г. “Політологічна теорія держави”. Студентам необхідно зв'язати теоретичний матеріал з матеріалом, який вони вивчають в інших навчальних курсах, таких як історія держави та права зарубіжних країн, історія держави та права України.

Розкриваючи зміст третього питання, студенти повинні засвоїти наявність двох основних точок зору на процес виникнення права:

1. Право є породженням держави, тісно й нерозривно пов'язане з ним та обслуговує потреби держави.

2. Право — це відносно самостійне утворення, яке складалося ще в рамках первісного суспільства в умовах переходу від привласнюючого господарства до господарства, що виробляє.

Це слід мати на увазі, характеризуючи основні теорії походження права. Під час відповіді на це питання необхідно використовувати роботи за редакцією А. С. Піголкіна, статтю Валеева в журналі “Правознавство”, роботу Карбоньє.

Термінологічне завдання

Визначення понять: типологія права, історичний тип права, правова система, право азіатського способу виробництва, рабовласницьке право, феодалне право, буржуазний тип права, соціально-демократичний тип права.

Питання для самоконтролю

1. Які ознаки характерні для суспільної влади в первісному суспільстві?

2. Які закономірності виникнення держави?

3. Визначте ознаки права, що відрізняють його від соціальних норм первісного суспільства:

- не розмежовують права і обов'язки;
- забезпечуються державою;
- існують у свідомості людей;
- розмежовують права і обов'язки;
- забезпечуються звичкою;
- виражають волю усіх членів суспільства.

4. Дайте характеристику “договірної теорії” походження держави і права.

5. У чому переваги та недоліки марксистської теорії походження держави та права?

Теми рефератів

1. Немарксистські вчення про походження держави.

2. Причини та умови виникнення держави і права.

3. Особливості виникнення держави та права.

Література [4; 5; 8; 9; 68]

Тема 3. Сутність та історичні типи держави

Теоретичні питання

1. Держава як соціальне явище: сутність, основні ознаки.

2. Державна влада. Співвідношення державної і політичної влади.

3. Типологія держави: формаційний і цивілізаційний підходи та їхні сучасні оцінки.

Методичні рекомендації з вивчення теми

Під час відповіді на перше питання, студентів необхідно дати визначення поняття “держави”, розкрити її сутність як політичної, структурної і територіальної організації суспільства, при цьому необхідно звернути особливу увагу на різноманітність підходів до розуміння сутності держави, також слід виділити всі супутні визначенню держави ознаки, та важливе місце при цьому відвести розкриттю поняття “суверенітету” як однієї з найважливіших ознак держави.

Переходячи до другого питання, слід розкрити поняття державної влади шляхом: а) виявлення її природи і основних властивостей; б)

аналізу її структури; в) характеристики владовідносин та методів їх здійснення. При цьому необхідно враховувати те, що державна влада, будучи різновидом соціальної влади, має всі ознаки останньої. Разом з тим, вона має якісні особливості. Найважливіша з них міститься в політичній природі державної влади.

Студенти повинні знати, що держава — це не тільки форма організації державної влади, а й безпосередній її носій. Вона наймогутніший виразник влади, її концентроване матеріальне й організаційне втілення. Державна влада і держава перебувають у такій органічній єдності, при якій їх окремий розгляд має лише певний теоретичний зміст. Проте не можна забувати, що на зламі історії ця єдність може порушуватись. Йдеться про революції, перевороти тощо, головною ознакою і основною метою яких є захоплення державної влади.

Студенти мають зробити спробу висвітлити проблему легальності та легітимності державної влади.

Під час відповіді на третє питання студенти повинні уявляти, що різноманітність держав, яка мала місце в історії та існує й понині, потребує їх повної впорядкованості, класифікації за загальними та окремими ознаками. А основою класифікації держав є їх розподіл та об'єднання за типами, тобто за сукупністю найсуттєвіших ознак.

Критерієм історичної типізації найчастіше є поняття суспільно-економічної формації. Студенти повинні мати уявлення про формаційний та цивілізаційний підходи до типології держав та їх сучасне оцінювання, оволодіти знаннями про зміну типів держав і форми переходу від одного типу держави до іншого.

Тут же слід висвітлити проблему перехідного стану сучасної української державності, розглянути основні тенденції її розвитку у сучасному світі.

Термінологічне завдання

Визначення понять: держава, ознаки держави, суверенітет, державна влада, політична влада, типологія, історичний тип держави, цивілізація, демократія.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття “держава”.
2. Назвіть ознаки держави, що відрізняють її від влади у первісному суспільстві:
  - а) населення не оподатковується;
  - б) влада відокремлюється від суспільства;
  - в) влада виражає інтереси домінуючої частини населення;

- г) органи влади не поділяються на види за окремими функціями;
  - д) створюється система загальнообов'язкових правил поведінки;
  - є) влада поширюється на всіх членів роду.
3. У чому сутність держави перехідного періоду?
  4. Визначте основні етапи становлення держави.
  5. Що мається на увазі під типологією держави?
  6. У чому полягає співвідношення державної і політичної влади?
  7. У чому полягає сутність суверенітету держави, його види?

Тема рефератів:

1. Держава, суспільство та соціальний прогрес.
2. Державна влада та способи її здійснення.

Література [4; 5; 8; 9; 68]

Тема IV. Держава в політичній системі суспільства

Теоретичні питання

1. Політична система суспільства: сутність і структура. Еволюція сучасних політичних систем.
2. Політична система і цивільне суспільство.
3. Роль і місце держави в політичній системі суспільства.

Методичні рекомендації з вивчення теми

Під час вивчення першого питання треба звернути увагу студентів на необхідність усвідомлення поняття “політична система суспільства”, а також на те, що політична система в юридичній літературі визначається по-різному. Всі полярні точки зору з цього питання можна звести до двох основних напрямків: широке та вузьке розуміння цього суспільного явища. Вузьке розуміння політичної системи зводиться до визначення політичної системи як сукупності державних організацій, громадських об'єднань, трудових колективів, які здійснюють функції щодо реалізації політичної влади. Широке розуміння вбирає в себе ширшу сукупність матеріальних та нематеріальних компонентів, пов'язаних політичними відносинами з приводу здійснення політичної влади. Студенти повинні уявляти, що елементами політичної системи суспільства необхідно визнати: а) суб'єктів політики; б) політичні норми і принципи; в) політичні відносини; г) політичні погляди, політичну свідомість і культуру; д) зв'язки, які об'єднують названі компоненти.

Студенти повинні оволодіти знаннями про основні політичні системи сучасності та процес їх еволюції.

Під час відповіді на друге питання студенти повинні дати визначення “громадянського суспільства” і вміти показати його зв'язок з політичною системою суспільства.

Особливу увагу студентів слід зосередити на тому, що одне з головних місць у політичній системі суспільства посідає держава. Це обумовлено тим, що лише держава володіє суверенною владою, виступає офіційним представником усього народу, забезпечує та захищає права своїх громадян, здатна задовольнити загальнолюдські потреби, виконувати соціальну та інші функції, має спеціальний апарат, який забезпечує виконання цих функцій, може встановлювати загальнообов'язкові правила поведінки та за їх допомогою регулювати суспільні відносини між різними суб'єктами права.

Виходячи з ознак держави як суб'єкта політичної системи суспільства, необхідно зупинитися на головних, загальноовизначених формах взаємодії держави з іншими суб'єктами політичної системи.

При відповіді на третє питання треба враховувати основні правові акти України, які стосуються діяльності міліції. Студентам необхідно визначити роль та місце органів внутрішніх справ у становленні політичної системи України та зміцненні держави.

З метою закріплення матеріалу доцільно організувати роботу студентів з текстами нових нормативно-правових актів, які регулюють діяльність МВС України.

Термінологічне завдання

Визначення понять: політична система, політична партія, громадська організація, суспільний рух, самоврядування народу, права і свободи особи, громадянське суспільство, безпосередня демократія, представницька демократія.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “політична система”, розкрийте структуру політичної системи України.
2. Дайте характеристику основним політичним системам сучасності.
3. Розкрийте роль держави в політичній системі суспільства.
4. Які основні проблеми структурування цивільного суспільства в Україні і демократизації її політичної системи?

Теми рефератів

1. Соціальна роль і функції політичної системи.
2. Роль представницьких інститутів у структурі державних органів.

Література [1; 4; 5; 8–10; 13; 17; 49; 72; 85]

Тема 5. Форма держави

Теоретичні питання

1. Поняття форми держави.
2. Форма державного правління.
3. Форма державного устрою.
4. Політико-правовий /політичний/ режим. Роль органів внутрішніх справ у формуванні демократичного політичного режиму в Україні.

Методичні рекомендації з вивчення теми

Під час відповіді на перше питання студенти повинні розкрити історичні передумови виникнення такої категорії, як “форма держави”. Розкрити класифікації форм держави, що наводились Платоном, Аристотелем та іншими представниками політико-правової думки. Визначити складові поняття “форма держави” і показати тісний зв'язок між ними. При цьому необхідно пам'ятати, що не можна розкривати форму будь-якої держави, виходячи тільки з одної-єдиної частини поняття “форма держави”. Також перед студентами стоїть задача розкрити співвідношення типу та форми держави.

Відповідаючи на друге питання, студенти повинні не тільки розкрити безпосередній зміст поняття “форми державного правління”, а й розповісти про особливості форми державного правління у рабовласницьких, феодалних, буржуазних та соціалістичних державах. Необхідно також показати особливості радянської форми правління, еволюції форми правління в Україні на сучасному етапі. Студенти повинні дати визначення монархії (її видів), республіки (її видів).

Розкриваючи третє питання, студентам необхідно чітко дати визначення унітарної держави, федерації та конфедерації. При цьому необхідно пам'ятати, що форма державного устрою характеризує державу з точки зору його територіального розподілу і відповідної організації державних органів. У відповіді повинна міститися інформація й про інші державні й міждержавні утворення: імперії, союзи, співдружності. Для чіткої й детальної відповіді необхідно висвітлити проблеми автономій в унітарних державах та суверенітетів у складній державі.

Відповідь на четверте питання передбачає крім визначення поняття “політико-правовий режим”, ще й висвітлення понять демократичного та недемократичного режимів, особливостей деяких видів недемократичних режимів, як-то: тоталітаризм, авторитаризм, фашизм та інших,

а також дати характеристики демократичних режимів. Крім того, необхідно розкрити основні проблеми формування демократичного політико-правового режиму в Україні в сучасний період.

Термінологічне завдання

Визначення понять: форма держави, форма державного правління, державний устрій, політико-правовий (політичний) режим, унітарна держава, федерація, конфедерація, співдружність, союз, автономія, монархія, республіка, демократія, тоталітаризм, авторитаризм.

Питання для самоконтролю

1. Які складові поняття “форма держави”?
2. Яке співвідношення типу і форми держави?
3. Які, на Вашу думку, основні причини заважають становленню демократичного політико-правового режиму в нашій країні?
4. Визначте, які зміни форми держави зафіксувала Конституція України 1996 р. (порівняно з Конституцією УРСР 1976 р.)?
5. Дайте характеристику нетрадиційним формам державного устрою.

Теми рефератів

1. Еволюція форм української держави в сучасний період.
2. Нетипові форми правління.

Література [1; 4; 5; 8–10; 13; 49; 65; 72; 85]

Тема 6. Функції, механізм та апарат держави

Теоретичні питання

1. Поняття та зміст функцій держави, їх класифікація. Зміст і еволюція функцій української держави в сучасних умовах.
2. Співвідношення понять механізм і апарат держави. Органи держави як складові його апарату.
3. Основні принципи діяльності державного апарату. Апарат української держави в сучасних умовах.

Методичні рекомендації з вивчення теми

Під час розгляду першого питання необхідно звернути увагу студентів на неоднозначне трактування поняття і зміст функцій держави в рекомендованій літературі. Основні види класифікацій функцій держави, особливості внутрішніх і зовнішніх, основних і додаткових функцій. Необхідно звернути увагу на історичний характер функцій держави. Аналізуючи еволюцію функцій української держави на сучасному етапі, необхідно підкреслити її залежність від змін політич-

ного режиму і форми правління в українській державі, розкрити характер змін, що відбуваються.

Переходячи до другого питання, слід звернути увагу на теоретичні погляди В. В. Копейчикова, який увів до наукового обігу більш широке тлумачення поняття “механізм держави”, тобто не тільки апарат держави, а й державні заклади, підприємства, організації. Студенти повинні усвідомити, що основним призначенням державного апарату є забезпечення реалізації функцій держави, а виконання цієї задачі неможливе без ефективної роботи органів і посадових осіб. Необхідно звернути особливу увагу на класифікацію органів державної влади.

При вивченні третього питання студенти мають звернути увагу на основні принципи діяльності державного апарату, особливо на принципи розподілу влади як основоположного принципу організації державного апарату, та найбільш актуальні принципи для сьогодення, а саме: законності, професіоналізму тощо. Також необхідно досить чітко уявляти структуру державного апарату України в сучасний період.

При відповідях на перше та третє питання доцільно використовувати певні статті Конституції України.

Термінологічне завдання

Визначення понять: функції держави, механізм держави, апарат держави, орган держави, посадова особа, державний службовець, компетенція.

Питання для самоконтролю

1. Які основні функції держави, їх найважливіші види?
2. Назвіть функції держави залежно від часу виконання:
  - внутрішні;
  - неосновні;
  - основні;
  - постійні;
  - тимчасові;
  - зовнішні.
3. Які основні форми здійснення функцій держави?
4. Органи держави за способом утворення:
  - вторинні;
  - виборні;
  - місцеві;
  - призначувані;
  - загальні;

— постійні.

5. Які нові функції з'явилися в українській державі в сучасних умовах?

6. Дайте визначення поняття “механізм держави”.

7. Дайте характеристику елементам державного апарату.

8. Які основні принципи організації і діяльності апарату держави?

9. Яке співвідношення загальносоціального і класового у функціях держави ?

Теми рефератів

1. Роль і місце органів внутрішніх справ у механізмі Української держави.

2. Боротьба зі злочинністю як одна з функцій Української держави.

Література [1; 4; 5; 8–10; 13; 17; 49; 72; 85]

Тема 7. Правова держава

Теоретичні питання

1. Історія ідей про правову державу. Сучасна концепція правової держави.

2. Сутність і ознаки правової держави. Співвідношення правової держави і громадянського суспільства.

3. Шляхи формування правової держави в Україні.

Методичні рекомендації з вивчення теми

При розгляді першого питання потрібно звернути увагу на те, що вперше ідея правової держави виникла ще за часів античності, термін “правова держава” виник у XIX ст., але формування концепції правової держави фактично продовжується дотепер, хоча останнім часом на перший план виходить проблема перетворення в життя теоретичних положень про правову державу. При розгляді цього питання необхідно спиратися на знання, отримані студентами при вивченні курсів історії держави і права закордонних країн і історії політико-правових вчень.

Студенти при відповіді на друге питання повинні засвоїти сутність правової держави, як держави соціальної демократії, де забезпечено панування права.

У своїх відповідях студенти повинні також розкрити зміст таких ознак правової держави, як: верховенство правового закону, поділ

влади і система “стримувань і противаг”; взаємна відповідальність держави й особистості; соціальна і юридична захищеність особистості; конституційна законність і конституційний контроль та ін. У цьому зв'язку викликає інтерес точка зору П. М. Рабиновича, який виділяє у своїх дослідженнях формальні і юридичні ознаки правової держави.

Особливо актуальна нині проблема взаємозв'язку держави і цивільного суспільства. Студенти повинні знати визначення поняття “громадянське суспільство”, вміти характеризувати його основні ознаки. Необхідно звернути увагу на відносну самостійність цивільного суспільства, наявність визначених сфер, у які не допускається втручання з боку держави, а також на тезу, що громадянське суспільство є передумовою правової держави.

Третє питання. Відповідно до Конституції Україна є правовою державою. У тексті Конституції закріплені основні ознаки і принципи правової держави. Після прийняття Конституції 28 червня 1996 р. на перший план вийшло питання про практичну реалізацію цих положень. Особливо насущними стають проблеми завершення багатьох реформ та починань, створення реальних передумов для формування громадянського суспільства і системи захисту конституційних прав і свобод громадян, поставлена найважливіша задача забезпечити дотримання режиму законності, без якого неможливе існування правової держави.

Термінологічне завдання

Визначення понять: правова держава, громадянське суспільство, демократія, ознаки правової держави, конституційний контроль, теорія поділу влади, система “стримування і противаг”.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть найважливіші ознаки правової держави, дайте їм характеристику.
2. Що розуміється під “системою стримувань і противаг” у державно-правовій практиці і у теорії правової держави?
3. Яка мета правової держави?
4. Проблеми становлення правової державності в Україні.

Теми рефератів

1. Сучасна правова держава: теорія і досвід.
2. Проблеми становлення правової державності в Україні.

Література [1; 4; 5; 8–10; 13; 14; 16; 18; 48]

Змістовий модуль III. Правове регулювання і його структура

Тема 8. Особа, право, держава та громадянське суспільство

Теоретичні питання

1. Положення особистості в різних суспільствах: особливості і тенденції.

2. Основні права і свободи громадянина та їх класифікація. Концепція природного права.

3. Цивільне суспільство: поняття й ознаки. Основні напрями формування цивільного суспільства в Україні.

Методичні рекомендації з вивчення теми

Розгляд теми доцільно почати з характеристики понять “особистість” і “громадянин”. Потрібно вказати, що під особистістю розуміється людина в її відносинах з суспільством, державою, правом. Особистість — це насамперед соціальний тип людини, хоча водночас — це і конкретна людина з її індивідуальністю і неповторністю. Таким чином, особистість — це єдність загальних і особливих, типових і своєрідних якостей людини.

Поняття “громадянин” характеризує особистість як члена державно-організованого суспільства в його зв'язку з певною державою.

Потрібно відзначити, що положення особистості в різних суспільствах залежить від рівня розвитку цього суспільства, від його соціально-економічного ладу, від форми держави і, у першу чергу, від політичного режиму.

Сучасні автори відзначають, що нині в умовах демократизації суспільного життя можна виділити такі основні принципи взаємодії держави й особистості:

- а) взаємна відповідальність держави та особистості;
- б) гармонічне сполучення інтересів держави та особистості;
- в) єдність взаємних прав і обов'язків держави та громадян;
- г) рівність основних прав і обов'язків громадян;
- д) розширення прав і воль громадян;
- е) законність відносин між особистістю та державою.

Переходячи до другого питання необхідно відзначити, що під суб'єктивним юридичним правом у вузькому змісті розуміють право (можливість певної поведінки) особи, що передбачено правовою нормою. Зміст будь-якого суб'єктивного права можна звести до того, що воно надає особі такі можливості:

- 1) поводитися певним чином /право на свої дії/;
- 2) вимагати певної поведінки від інших суб'єктів /право на чужі дії/;
- 3) звертатися до держави з вимогою захистити свої юридичні права. Конкретні суб'єктивні юридичні права громадян України зафіксовано в другому розділі Конституції України, що називається: “Права, свободи і обов'язки людини і громадянина”.

При розгляді питання про основні права людини необхідно розглянуть проблему їх джерел. Прихильники так званого природного права вважають, що права людини існують незалежно від чієїсь волі і їх джерелом є сама природа людини. Тому зміст прав людини ні ким не може змінюватися чи скасовуватися, а юридичні закони лише формують ці права.

Інший підхід — позитивістський. Його прихильники розглядають права людини як явища цілком залежні від держави.

Слід зазначити, що існує кілька підходів до класифікації прав людини. Загальноприйнятною є така:

- 1) соціально-економічні права;
- 2) особисті права;
- 3) політичні права;
- 4) культурні права.

Для закріплення матеріалу доцільно організувати роботу студентів з текстом Конституції України /статті 21–63/ з метою проведення класифікації прав людини.

Висвітлюючи матеріал останнього питання теми, студенти повинні розкрити поняття “громадянське суспільство”, звернути увагу на те, що в сучасній літературі зустрічаються дуже різні тлумачення цього поняття. Детально треба висвітлити структуру громадянського суспільства. Також треба показати взаємозв'язок громадянського суспільства з правовою державою та розкрити зміст тези, що громадянське суспільство є передумовою правової держави.

Термінологічне завдання

Визначення понять: особа, громадянин, громадянське суспільство, правовий статус особистості, права і свободи людини і громадянина, гарантії прав особистості, юридичні обов'язки, суб'єктивне юридичне право.

Питання для самоконтролю

1. Право й особа, положення особи в різних суспільствах.
2. Дайте визначення поняття “цивільне суспільство”.

3. Громадянство і підданство. Громадянин як член державно-організованого суспільства.

4. Правовий статус особи. Права і свободи людини і громадянина.

5. Юридичні обов'язки і відповідальність особи перед суспільством.

6. Рівень дотримання прав людини і громадянина в Україні.

7. Держава й особа. Взаємна відповідальність держави й особистості.

Теми рефератів

1. Взаємна відповідальність держави й особистості.

2. Юридичні обов'язки і відповідальність особистості перед суспільством.

Література [1; 4; 5; 8–10; 13; 14; 16; 18; 48]

Тема 9. Основні підходи до розкриття сутності права

Теоретичні питання

1. Сутність і поняття типу права.

2. Типологія права у формаційному і цивілізаційному підходах.

3. Поняття, сутність і зміст права.

Методичні рекомендації з вивчення теми

Під час розгляду першого питання студенти повинні усвідомити, що під поняттям типу права розуміється сукупність взаємопов'язаних ознак правових систем, що відповідають певній соціально-економічній формації, характеризуються єдністю економічної основи і класової сутності. Тип права тісно пов'язаний із соціально-економічним ладом держави, але при цьому, як і будь-яке явище надбудови, має певну самостійність. Так, закони давнього Межиріччя, Римської імперії, Афін передбачали можливість визволення від боргового рабства, хоча це й не зовсім відповідало інтересам панівного класу.

У відповідях студентів на друге питання повинна бути розкрита сутність історичних типів права (рабовласницького, феодального, буржуазного, соціалістичного). Необхідно виділити характерні ознаки історичного типу права. Проте не слід уявляти історичні типи права як замкнуті системи, оскільки між ними існує взаємозв'язок та певне спадковість. Також слід звернути увагу на особливості цивілізаційного підходу до типології права.

Під час відповіді на третє питання студентам необхідно розкрити поняття “право”, звернувши увагу на філософські, соціологічні та

психологічні аспекти. При цьому треба пам'ятати, що тільки синтез, інтегрування усіх визначень права здатен дати характеристику права як цілісного суспільного явища. Також під час відповіді необхідно висвітлити можливі підходи до праворозуміння, як-то: нормативний, генетичний, інструментальний, аксіологічний, системний, соціологічний. В цьому ж питанні повинні бути розглянуті основні ознаки права, які відрізняють його від інших соціальних норм. Необхідно звернути увагу на формальну визначеність, інституціональність, легітимність, універсальність права.

Термінологічне завдання

Визначення понять: типологія права, історичний тип права, правова система, право азіатського способу виробництва, рабовласницьке право, феодальне право, буржуазний тип права, соціально-демократичний тип права.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “тип права”.

2. Назвіть основні історичні типи права, охарактеризуйте їх.

3. При якому типі права і чому представники експлуатованого класу не визнавалися суб'єктами права?

4. У якому типі права було вперше закріплено принцип формальної правової рівності? Чому він не був характерний для інших типів права?

5. Які характерні ознаки романо-германської і англосаксонської правових систем?

6. Дайте характеристику сучасному типу права, його характерним ознакам.

Теми рефератів

1. Різні підходи до типології права.

2. Співвідношення права і закону.

Література [1; 4; 5; 8–10; 13; 14; 16; 18; 48]

Тема 10. Норми права в системі соціальних норм. Класифікація правових норм. Структура правових норм

Теоретичні питання

1. Поняття і види правових норм.

2. Структура норм права.

3. Форми викладання правових норм у нормативно-правових актах.

Методичні рекомендації з вивчення теми

Під час вивчення першого питання необхідно пам'ятати, що норма права належить до соціальних норм, тобто таких, які здійснюють нормативне регулювання поведінки суб'єктів шляхом встановлення певних правил, зразків поведінки. Особливістю норм права є та обставина, що вони є загальнообов'язковими, формально-визначеними правилами поведінки, які встановлюються або санкціонуються державою. Тобто студентам треба досить чітко розглянути спеціальні ознаки норм права:

- формальну визначеність;
- загальнообов'язковий характер;
- чіткість порядку прийняття;
- забезпеченість усіма засобами державного примусу тощо.

Характеризуючи види норм права, студенти повинні відзначити, що класифікація всієї сукупності норм права на групи здійснюється за різними ознаками, такими як:

- функціональна спрямованість;
- характер правових приписів;
- призначення;
- форма закріплення бажаної поведінки та ін.

У другому питанні слід зазначити, що питання про структуру норм права є одним з дискусійних у юридичній науці. Більшість юристів згодні з виділенням трьох елементів норми права:

1. Диспозиції — частини правової норми, в якій у вигляді владного припису визначається те чи інше правило поведінки.
2. Гіпотези — частини правової норми, в якій визначаються умови, за яких реалізується дана норма права.
3. Санкції — частини правової норми, в якій міститься вказівка на юридичні наслідки порушення правил, зафіксованих у диспозиції, або умов, визначених у гіпотезі.

Така структура пов'язана з тим, що норма права, по-перше, повинна встановлювати певне правило поведінки шляхом закріплення прав і обов'язків суб'єктів; по-друге, вона повинна визначати умови, при наявності яких суб'єкти можуть реалізовувати ці права й обов'язки, і, по-третє, закріплювати певні засоби забезпечення приписів, які містяться в нормі права. Але потрібно відзначити, що в ряді галузей права структура порушується. Так, у кримінальному праві до структури норми права звичайно входить два елементи: гіпотеза і санкція. Не дотримується звичайна структура й у нормах конституційного права. Це пов'я-

зано з особливостями тих суспільних відносин, що регулюються цими нормами, а також з тими функціями, які вони виконують. Відповідаючи на це питання, студенти повинні вміти виділяти і характеризувати елементи правових норм, чому повинна сприяти робота з завданнями практикуму. Необхідно звернути увагу на існування різних видів диспозицій, гіпотез, санкцій і на критерії їх виділення.

Переходячи до третього питання, необхідно підкреслити, що норма права набуває загальнообов'язкової сили тільки після закріплення у тому чи іншому нормативно-правовому акті. Необхідно відзначити, що структура норми права не завжди збігається зі статтею нормативно-правового акта, у зв'язку з чим застосовуються різні форми викладення правових норм у нормативно-правових документах.

Термінологічне завдання

Визначення понять: норма права, соціальні норми, структура норми права, гіпотеза, диспозиція, санкція, дефініція, фікція, нормативно-правовий акт, стаття нормативно-правового акта.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення норми права, у чому відмінність норми права від інших видів соціальних норм?
2. Які способи впливу на поведінку людей закріплюються у нормах права?
3. Які види правових норм Ви знаєте? За якими ознаками вони поділяються?
4. Назвіть види правових норм за характером диспозиції:
  - 1) імперативні;
  - 2) уповноважуючі;
  - 3) похідні;
  - 4) зобов'язуючі;
  - 5) забороняючі;
  - 6) первинні.
5. Чим відрізняються імперативні норми від диспозитивних, регулятивні від охоронних?
6. Назвіть форми викладення юридичних норм у нормативно-правових актах, дайте їм характеристику.

Теми рефератів

1. Соціальна цінність норм права.
2. Проблеми подальшого вдосконалення норм українського права.

Література [4; 5; 8–10; 13; 14; 16; 62; 71]

Тема 11. Правотворчість і нормотворчість

Теоретичні питання

1. Поняття і загальна характеристика правотворчості.
2. Види й органи правотворчості.
3. Стадії правотворчого процесу.

Методичні рекомендації з вивчення теми

При відповіді на перше питання необхідно враховувати ті обставини, що правові норми, система яких утворює об'єктивне юридичне право, виникають внаслідок свідомої цілеспрямованої діяльності державних органів /а іноді і деяких інших суб'єктів/, що діяльність відображають поняттям “правотворчість”.

Студенти повинні засвоїти, що правотворчість — це діяльність компетентних державних органів, уповноважених державою суспільних об'єднань, трудових колективів або всього народу щодо встановлення, зміна чи скасування юридичних норм.

Аналізуючи цю діяльність, слід дійти висновку, що:

- 1) правотворчість є, як правило, діяльністю держави;
- 2) ця діяльність має організаційну спрямованість;
- 3) вона відображається в створенні нормативно-правових актів, що містять норми права або скасовують, змінюють їх;
- 4) ця діяльність суворо регламентується правовими нормами.

Необхідно звернути увагу студентів на те, що в демократичних країнах правотворчість здійснюється на основі таких основних принципів:

- 1) гуманізму;
- 2) демократизму;
- 3) законності;
- 4) науковості.

Необхідно уточнити, що соціальним призначенням правотворчості є встановлення стандартів, еталонів, зразків дій, поведінки учасників суспільного життя, тобто моделювання суспільних відносин, що з погляду держави є припустимими, бажаними чи необхідними.

Важливо також з'ясувати — в чому схожість і відмінність між поняттями: “правотворчість”, “нормотворчість”, “законотворчість”.

При відповіді на друге питання студенти повинні засвідчити знання того, що в рекомендованій літературі виокремлюються такі види правотворчості:

1) За суб'єктами: правотворчість державних органів; правотворчість народу /референдум/; правотворчість громадських об'єднань, уповноважених державою на встановлення правових норм; правотворчість уповноважених трудових колективів.

2) За способом формування юридичних норм: встановлення юридичних норм; санкціонування — наділення юридичними властивостями вже існуючих соціальних норм.

Студенти повинні засвоїти, що основним правотворчим органом в Україні є Верховна Рада, відповідно до Конституції вона є єдиним законодавчим органом. Можливістю правотворчості наділені також і інші органи державної влади, але для них ця функція не є основною і має характер створення підзаконних нормативно-правових актів.

При розгляді третього питання необхідно звернути увагу студентів на те, що правотворчість є тривалим процесом, а в будь-якому процесі можна виділити певні стадії. До основних стадій правотворчості належить:

1) підготовка проекту нормативно-правового акта (ухвалення рішення про необхідність розробки проекту, підготовка проекту, узгодження проекту з зацікавленими організаціями);

2) прийняття нормативно-правового акта (внесення проекту до правотворчого органу для обговорення, обговорення проекту у правотворчому органі, прийняття нормативно-правового акта);

3) оприлюднення /опублікування/ нормативно-правового акта.

Студенти повинні засвоїти, що складовою правотворчості є законотворчість. Зважаючи на значущість, законодавчий процес докладно виписаний у Конституції України і законодавстві України. Виокремлюється чотири основні стадії:

1) Внесення законопроекту /законодавча ініціатива/. Суб'єкти права законодавчої ініціативи зазначені в ст. 93 Конституції України.

2) Обговорення, що включає три читання, які відрізняються порядком проведення і результатом. Процедура організації і проведення цих читань розкривається в Регламенті Верховної Ради України.

3) Прийняття закону відповідно до процедури, зазначеної в ст. 91 Конституції України.

4) Його підписання та оприлюднення відповідно до ст. 94 Конституції України.

Термінологічне завдання

Визначення понять: правотворчість, принципи правотворчості, правоутворення, стадії правотворчого процесу, систематизація нормативно-правових актів, кодифікація, інкорпорація, консолідація, юридична техніка, законотворчість.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “правотворчість”.
2. Особливості правотворчості в Україні.
3. Нормативно-правовий акт як результат правотворчості, його відмінність від акта застосування права й акта тлумачення права.
4. Які локальні нормативно-правові акти Ви знаєте?
5. Порядок опублікування і вступу в силу нормативно-правових актів, їх дія в часі, просторі і за колом осіб.
6. На підставі аналізу змісту розділів Конституції України і Регламенту Верховної Ради України дайте характеристику законотворчого процесу в Україні.
7. У XVI ст. в Англії було прийнято так зване “криваве законодавство”. Згадайте його зміст за курсом історії держави і права закордонних країн. У чому воно суперечить сучасним принципам законотворчості?
8. 11 березня 1996 р. Конституційна комісія, до якої входили народні депутати України, ухвалила проект Конституції України і відправила його до Верховної Ради України для подальшого розгляду і прийняття нової Конституції України. Про яку стадію правотворчого процесу йде мова в даному випадку?

Теми рефератів

1. Проблеми правотворчості на сучасному етапі в Українській державі.
2. Юридична техніка.

Література [4–14; 16; 35; 43; 64; 67; 79]

Тема 12. Правові системи сучасності. Правова система України

Теоретичні питання

1. Правова система суспільства: поняття та структура.
2. Сучасні правові системи.
3. Правова система України

Методичні рекомендації з вивчення теми

У відповіді на перше питання студенти повинні вказати, що під правовою системою розуміється сукупність усіх правових явищ, засобів, форм і установ.

У структурному плані правова система поєднує блоки:

- 1) Стабільний, узагальнюючий право як єдину цілісність і виражену в системі нормативних актів.
- 2) Динамічний, узагальнюючий усе різноманіття правовідносин.
- 3) Забезпечуючий, що складається з правосвідомості, правової культури як ідеологічних засобів і правових форм діяльності.
- 4) Результативний, що виражається у правопорядку і законності.

Слід зазначити, світове співтовариство виокремлює ряд правових систем, що мають свої особливості: англосаксонська, романо-германська, соціалістична, мусульманська. Студенти повинні знати їхні особливості і характерні ознаки. Потрібно мати на увазі, що правова система ширше поняття, ніж система права, що є її елементом.

Друге питання. Студентам необхідно вказати, що для сучасного типу права характерна різноманітність правових систем: романо-германська, англосаксонська, соціалістична та традиційно-релігійна. Нині намітилась тенденція до зближення систем та їх взаємопроникнення.

Після вивчення другого питання студенти повинні вміти визначати особливості кожної правової системи.

При розгляді третього питання необхідно звернути увагу на те, що правова система сучасної України формується як звільнена від псевдосоціалістичної сутності. Вона перебуває на стадії перехідного періоду і до певної міри зберігає окремі ознаки минулої системи. За роки незалежності в Україні закладено новий фундамент, що дозволяє, стверджувати, що її правова система є різновидом романо-германської правової сім'ї.

Термінологічне завдання

Визначення понять: система, соціальна система, право, правова система, система права, система законодавства, судова практика, правова ідеологія, правотворчість, правозастосовна діяльність, суб'єктивне право.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте основні ознаки романо-германської правової системи.

2. Які періоди виокремлюють в історії розвитку англосаксонської правової сім'ї?
3. Що таке загальне право?
4. Які питання включає загальне право і що вирішує право справедливості?
5. Як Ви визначаєте для себе англійську судову систему та її роль у створенні судових прецедентів?

Теми рефератів

1. Джерела романо-германської правової системи.
2. Правовий прецедент як джерело права англосаксонської правової системи.
3. Гібридні правові системи, їхні прикмети та ознаки.
4. Різновиди джерел права мусульманської правової системи.
5. Правові системи в умовах глобалізації.

Література [1; 4–16; 46; 51; 52; 58; 94; 100]

Змістовий модуль IV. Право в житті суспільства

Тема 13. Правові відносини

Теоретичні питання

1. Суспільні відносини, роль і місце в них правових відносин.
2. Поняття і види правовідносин.
3. Юридичні норми і правові відносини.

Методичні рекомендації з вивчення теми

При розгляді першого питання необхідно звернути увагу студентів на те, що правовідносини є урегульованими нормою права суспільними відносинами, учасники яких є носіями суб'єктивних прав, юридичних обов'язків, юридичної відповідальності і юридичних повноважень. При цьому необхідно враховувати, що під суб'єктивним правом розуміється можлива поведінка правомочної особи, що забезпечується відповідними юридичними обов'язками інших /зобов'язаних/ осіб. Суб'єктивне право фактично містить у собі три правомочності:

- 1) можливість певної поведінки правомочної особи;
- 2) можливість вимагати певних дій від зобов'язаної особи;
- 3) можливість примусового здійснення обов'язку шляхом звертання до компетентних органів держави.

Необхідно враховувати, що юридичний обов'язок — це покладена на зобов'язану особу і забезпечена можливістю застосування при-

мусових заходів щодо необхідної поведінки, яку вона зобов'язана здійснювати в інтересах правомочної особи. Таким чином, головною метою при підготовці до відповіді на це питання є необхідність визначити місце правових відносин у системі всіх соціальних відносин.

У відповіді на друге питання студенти повинні дати чітке визначення правових відносин, а також знати основні ознаки правовідносин, а саме:

- 1) правовідносини є результатом свідомої діяльності людини і тому належать до сфери ідеологічних відносин;
- 2) правовідносини нерозривно пов'язані з нормами права і виникають на їх підставі;
- 3) правовідносини — це особлива форма взаємозв'язку між суб'єктами через їхні права й обов'язки, закріплені в правових нормах;
- 4) реалізація суб'єктивних прав і здійснення юридичних обов'язків гарантується можливістю застосування засобів державного примусу;
- 5) правовідносини — це вольові відносини, для виникнення яких необхідне волевиявлення всіх його учасників або одного з них.

Студенти також повинні засвоїти, що існує кілька способів класифікації правовідносин:

- 1) за функціональною спрямованістю норм права, на підставі яких вони виникають:
  - а) регулятивні;
  - б) охоронні;
- 2) за рівнем індивідуалізації суб'єктів:
  - а) відносні;
  - б) абсолютні;
- 3) за галузями права:
  - а) трудові;
  - б) цивільно-правові і т.д.
- 4) за кількістю суб'єктів:
  - а) прості;
  - б) складні;
- 5) за розподілом прав і обов'язків:
  - а) односторонні;
  - б) двосторонні;
- 6) за характером дій зобов'язаного суб'єкта:
  - а) активні;
  - б) пасивні;

7) за волевиявленням сторін:

- а) договірні;
- б) управлінські.

У відповіді на третє питання слід акцентувати увагу на співвідношенні юридичних норм та правовідносин. Доцільно проілюструвати відповіді певними прикладами, для цього можна використовувати наведені у списку літератури нормативно-правові акти.

Термінологічне завдання

Визначення понять: суспільні відносини, правові відносини, охоронні правовідносини, регулятивні правовідносини, правова норма, юридичний факт, подія, дія, індивідуальні юридичні акти, юридичний вчинок, юридичний стан, юридичний склад, суб'єкт правовідносин, об'єкт правовідносин, зміст правовідносин, правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, суб'єктивне право, юридичний обов'язок, правова презумпція.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “правові відносини”, розкрийте його ознаки.
2. Дайте характеристику основним видам правовідносин.
3. У чому полягає взаємозв'язок юридичних норм і правових відносин?
4. Правовідносини як спосіб реалізації суб'єктивного права.
5. Правомочності, правова вибагливість, юридичний обов'язок у правовідносинах.

Теми рефератів

1. Органи внутрішніх справ як суб'єкти правовідносин.
2. Правові відносини як різновид суспільних відносин.

Література [1–14; 28; 37; 74]

Тема 14. Правова свідомість і правова культура

Теоретичні питання

1. Правова свідомість: сутність, основні ознаки і функції.
2. Структура правової свідомості. Особливості формування правосвідомості працівників органів внутрішніх справ.
3. Правова культура: поняття, ознаки і види.
4. Правовий нігілізм: форми його прояву і шляхи подолання.

Методичні рекомендації з вивчення теми

При розгляді першого питання студенти повинні враховувати, що в цілому правосвідомість називають специфічну форму суспільної свідомості, систему відображення правової дійсності в поглядах, теоріях, концепціях, уявленнях людей про право, його місце і роль у забезпеченні свободи особи, інших загальнолюдських цінностей.

Тут же слід розглянути й основні функції правосвідомості: когнітивна, правоутворююча і регулююча.

В другому питанні має бути розглянута структура правової свідомості, розкриті всі його структурні елементи. Студентам необхідно розкрити суть елементів правосвідомості суспільства, а саме: правової ідеології, правової психології та поведінкової частини правосвідомості.

Більшість авторів юридичної літератури дотримуються думки, що в структурі правової свідомості особистості потрібно виділяти три блоки: правові знання, правові оцінки і правові установки.

При розгляді третього питання необхідно відзначити, що правова культура — це система правових цінностей, що відповідає рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображає в правовій формі стан свобод особи, інших найважливіших соціальних цінностей. Правова культура суспільства складається з таких великих правових утворень:

- 1) системи правових норм як особливих правил поведінки, що зовні відображені в системі нормативних правових актів і актів індивідуального регулювання;
- 2) сукупності правовідносин;
- 3) сукупності суб'єктів права;
- 4) правосвідомості — системи духовного вираження правової дійсності;
- 5) режиму законності і правопорядку.

Якщо структурно-функціональний підхід до правової культури відображає її обсяг і елементи, то аксіологічний — якісну характеристику. У цьому випадку правова культура розуміється як система правових цінностей, що утворюються в ході розвитку суспільства і відображають передові досягнення минулого та сьогодення.

Залежно від характеристик правової діяльності (правомірна поведінка) правова культура особистості поділяється на:

- 1) теоретичну і практичну, зокрема професійну;
- 2) продуктивну і репродуктивну.

У цьому ж питанні студентам слід розглянути проблеми правового виховання співробітників органів внутрішніх справ, показати, яке значення це має для правової свідомості і правової культури суспільства в цілому.

Останнє питання. У ньому слід розкрити зміст правового нігілізму та правового радикалізму, основні напрямки подолання цих негативних явищ у сучасному суспільстві.

Термінологічне завдання

Визначення понять: правова свідомість, правова культура, правове виховання, правова ідеологія, правова психологія, професійна правова свідомість юристів, правовий нігілізм.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні функції правової свідомості.
2. Структура правової свідомості.
3. Суть правової ідеології як елемента правосвідомості суспільства.
4. Основні ознаки правової культури.
5. Правовий нігілізм і форми його прояву.

Теми рефератів

1. Співвідношення правової і суспільної свідомості.
2. Деформації свідомості, їх прояви.
3. Причини і шляхи подолання правового нігілізму.

Література [4–16; 36; 73; 80; 84; 86]

Тема 15. Правовий статус особи

Теоретичні питання

1. Поняття і еволюція прав людини.
2. Правовий статус особи: його поняття, структура і класифікація.
3. Гарантії прав і свобод особи та їх класифікація.

Методичні рекомендації з вивчення теми

Готуючись до першого питання, слід зосередити увагу на багатозначності терміна “права людини”. Ідея сформувати основні права виникла з потреби захистити людину від тиранічного використання державної влади. Назвіть, на яких правах спочатку була зосереджена увага.

При відповіді на питання необхідно проаналізувати основні етапи становлення прав людини, назвати, які ідеї мислителів вплинули на розвиток цієї ідеї (Гуго Грацій, Самуїл фон Пуфендорф, Джон Локк,

Жан-Жак Руссо, Шарлем-Луї Монтеск'є та ін.). Назвіть, коли виникла потреба в міжнародних стандартах прав людини. Які міжнародно-правові документи підтримують і поширюють принципи та ідеї прав людини.

Під час підготовки до другого питання необхідно навести визначення, розкрити сутність правового статусу особи та його принципи. Проаналізуйте чинну Конституцію України і виявіть принципи правового статусу особи. При цьому слід пам'ятати, що правовий статус особи можна розглядати у трьох аспектах — міжнародно-правовому, конституційному і галузевому. Розкрийте кожен з них. Наукова класифікація прав і свобод є необхідним засобом всебічного їх дослідження. Охарактеризуйте основні сучасні підходи до класифікації прав і свобод, проаналізуйте їх недоліки. В рамках відповіді на питання необхідно навести поділ прав і свобод на: громадянські; політичні; соціально-економічні; культурні і духовні.

При розгляді третього питання слід зосередити увагу на визначенні гарантій прав і свобод особи. Дуже часто під гарантіями розуміють також певні фактори або різноманітні умови забезпечення прав і свобод. Обґрунтуйте, чому фактори та умови самі собою не належать до гарантій. В рамках відповіді на питання необхідно окреслити головне призначення та передумови гарантій, які забезпечують реальну можливість ефективного здійснення, охорони та захисту прав і свобод особи.

Термінологічне завдання

Визначення понять: людина, особа, громадянин, права, свободи, законні інтереси, юридичні обов'язки особи, об'єктивне, суб'єктивне право.

Питання для самоконтролю

1. Яке співвідношення правового і фактичного статусу особи в суспільстві?
2. Як пов'язані між собою права, свободи і обов'язки?
3. Які існують засоби забезпечення прав і свобод?
4. З яких елементів складається правовий статус особи?

Теми рефератів

1. Співвідношення прав і свобод людини: теоретичні аспекти.
2. Міжнародних захист прав людини.

Література [1–3; 8–10; 12–14; 16; 19; 22; 24; 40; 66; 77]

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. *Алексеев С. С.* Восхождение к праву. — М., 2002.
2. *Алексеев С. С.* Теория права. — М., 1994.
3. *Венгеров А. Б.* Теория государства и права. — М., 2000.
4. *Комаров С. А.* Теория государства и права. — М., 1999.
5. *Котюк В. О.* Теорія права: Курс лекцій. — К.: Вентурі, 1996.
6. *Марченко М. Н.* Проблемы теории государства и права. — М., 1999.
7. *Нерсесянц В. С.* Философия права. — М., 1997.
8. *Общая теория права и государства* / Под ред. В. В. Лазарева — М.: Юристъ, 2000.
9. *Онищенко Н. М.* Правова система: Проблеми теорії. — К., 2002.
10. *Проблемы общей теории права и государства* / Под ред. В. С. Нерсесянца. — М., 2001.
11. *Рябов С. Г.* Політологічна теорія держави. — К.: Тандем, 1996. — 239 с.
12. *Скакун О. Ф.* Теория государства и права. — Харьков, 2000.
13. *Сурилов А. В.* Теория государства и права. — К.; Одесса, 1989.
14. *Теория государства и права* / Под ред. Г. Н. Манова. — М., 1995.
15. *Теория государства и права.* / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. — М., 1998.
16. *Тихомиров Ю.* Курс сравнительного правоведения. — М., 1996.
17. *Політологічний енциклопедичний словник* / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — К., 2004.

Додаткова

18. *Агеева Е. А.* Юридическая ответственность в государственном управлении. — Л., 1990.
19. *Аграновская Е. В.* Правовая культура и обеспечение прав личности. — М., 1988.
20. *Алексеев С. С.* Право. Опыт комплексного исследования. — М., 1999.
21. *Алексеев С. С.* Философия права. — М., 1998.
22. *Антологія української юридичної думки.* — К., 2002.
23. *Аппарат государственного управления: интересы и деятельность.* — К., 1993.
24. *Аристотель.* Афинская полития. — М., 1937.
25. *Аристотель.* Политика // Соч. — Т. 4. — М., 1988.

26. *Бахрах Д. Н.* Действие правовой нормы во времени // Сов. гос-во и право. — 1991. — №12.
27. *Бережное А. Г.* Права личности: некоторые вопросы теории. — М., 1991.
28. *Берштейн Д. И.* Правовая ответственность как вид социальной ответственности и пути ее обеспечения. — Ташкент, 1989.
29. *Бобровник С. В., Богинич О. Л.* Систематизація законодавства України: актуальні проблеми та перспективи розвитку. — К., 1994.
30. *Бобровник С. В.* Нормотворча діяльність та проблеми систематизації законодавства // Правова держава: Щорічник. — Вип. 8. — К., 1997.
31. *Бобровник С. В.* Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права // Правова держава. — Вип. 7. — К., 1996.
32. *Богинич О. Л.* Проблеми реалізації підзаконних нормативних актів // Правова держава. — Вип. 7. — К., 1996.
33. *Богинич О. Л.* Співвідношення законів та підзаконних нормативних актів у процесі систематизації законодавства // Правова держава. — Вип. 8. — К., 1997.
34. *Братусь С. Н.* Юридическая ответственность и законность. — М., 1978.
35. *Воеводин Л. Д.* Юридический статус личности в России. — М., 1997.
36. *Вопленко Н. Н.* Официальное толкование норм права. — М., 1976.
37. *Всеобщая декларация прав человека как международный стандарт правового положения личности в Украине.* — Луганск, 1999.
38. *Гавриленко Г.* Правова держава і правова культура // Право України. — 1993. — № 1.
39. *Гавриленко Д. А.* Правовое государство и дисциплина. — Минск, 1991.
40. *Гаджиев К. С.* Введение в политическую науку. — М., 1997.
41. *Гегель Г.* Философия права. — М.: Мысль, 1990. — 524 с.
42. *Гельвеций К.* Об уме. — Соч.: В 2 т. — Т. 1. — М., 1973.
43. *Гоббс Т.* Левиафан или материя, форма и власть. — М., 1936.
44. *Гоббс Т.* О гражданине. // Избранные филос. произведения: В 2 т. — М., 1960.
45. *Головченко В. В.* Правореалізація як функція судової влади // Правова держава. — Вип. 7. — К., 1996.
46. *Головченко В. В.* Система права і комплексні правові спільності // Правова держава. — Вип. 8. — К., 1997.

47. *Гревцов Ю. Н.* Правовые отношения и осуществление права. — Л., 1987.
48. *Громадянське суспільство в Україні: Проблеми становлення.* — К., 1997.
49. *Гроций Г.* О праве войны и мира. — М., 1956.
50. *Гумилович Л.* Общее учение о государстве. — СПб., 1910.
51. *Давид Р.* Основные правовые системы современности. — М., 1996.
52. *Денисов В. Н.* Міжнародне право як складова частина правової системи України // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: Матеріали наук.-практ.конф., жовт.1998 р. — К., 1998. — С. 64–68.
53. *Денисов Ю. А.* Общая теория правонарушения и ответственности. — Л., 1983.
54. *Дубинин Н. П. и др.* Генетика, поведение, ответственность. — М., 1989.
55. *Дудин А. П.* Диалектика правоотношений. — Саратов, 1983.
56. *Завадская Л. Н.* Механизм реализации права. — М., 1992.
57. *Загальна теорія держави і права /* За ред. В. В. Копейчикова — К., 2000.
58. *Заец А. П.* Система советского законодательства. — К., 1987.
59. *Заець А. П.* Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. — К., 1999; *Ідеологія державотворення в Україні: Історія і сучасність.* — К., 1997.
60. *Законодавство: проблеми ефективності /* В. Б. Авер'янов, В. П. Денисов, В. Ф. Сіренко та ін. — К., 1995.
61. *Зивс С. Л.* Источники права. — М., 1981.
62. *Ильин И. А.* О сущности правосознания. — М., 1993.
63. *Казимирчук В. П.* Право и методы его изучения. — М., 1965.
64. *Карташев В. Н.* Юридическая деятельность, понятие, структура, ценность. — Саратов, 1989.
65. *Карташкин В. А.* Права человека в международном и внутригосударственном праве. — М., 1995.
66. *Карташов В. Н.* Применение права. — Ярославль, 1990.
67. *Кашанина Т. В.* Происхождение государства и права. Современные трактовки и новые подходы. — М., 1999.
68. *Кельзен Г.* Общее учение о праве. — Вена, 1967.
69. *Керимов Д. А.* Культура и техника законодательства. — М., 1991.
70. *Кистяковский Б. А.* Социальные науки и право. — М., 1916.
71. *Коваленко А. И.* Правовое государство: концепции и реальность. — М., 1993.
72. *Козлихин И. Ю.* Идея правового государства: История и современность. — СПб., 1993.
73. *Колізії у законодавстві України: проблеми теорії і практики.* — К., 1996.
74. *Колодій А. М.* Принципи права України — К., 1998.
75. *Коментар до Конституції України /* В. Б. Авер'янов, В. Ф. Бойко та ін. — К., 1998.
76. *Конституція України — основа подальшого розвитку законодавства.* — К., 1997.
77. *Кросс Р.* Прецедент в английском праве. — М., 1985.
78. *Кудрявцев В. Н.* Правовое поведение: норма и патология. — М., 1982.
79. *Лазарев В. В.* Пробелы в праве и пути их устранения. — М., 1981.
80. *Малинова И. П.* Философия правотворчества. — Екатеринбург, 1996.
81. *Манов Г. И.* Признаки государства: Новые прочтения. — М., 1993.
82. *Міжнародна Хартія прав людини: Зб. документів.* — К.: Наук. думка, 1991. — 48 с.
83. *Молчанов Д. Л.* Правовая культура в социальной жизни // Правоведение. — 1991. — № 1.
84. *Монтескье Ш.* О духе законов // Избран. произведения. — М., 1955.
85. *Мороз О. О.* Наукові засади законотворчого процесу в Україні // Правова держава. — К., 1997.
86. *Мялкин В. А.* Взаимосвязь правосознания с нормой права // Власть силы. Сила власти. — М., 1996.
87. *Нурпенсов Е. К.* Психология правомерного поведения. — Алма-Ата, 1984.
88. *Общая теория государства и права: Академ. курс: В 3 т. /* Под ред. М. Н. Марченко. — М., 2000.
89. *Одницова А. В.* Гражданское общество. Прошлое, настоящее, будущее // Соц.-полит. науки. — 1991. — № 12. — С. 40–48.
90. *Оксамытный В. В.* Правомерное поведение личности. — К., 1985.
91. *Омельченко О. Л.* Идея правового государства: истоки, перспективы, причины. — М., 1994.
92. *Пархоменко Н. М.* Договір в системі права України. — К., 1998.
93. *Платон.* Государство // Соч. — Т. 3. — Ч. 1. — М., 1972.

94. *Погорілко В. Ф., Малишко М.* Правова система — система права — система законодавства // *Право України.* — 1993. — № 9.
95. *Поленина С. В.* Качество закона и эффективность законодательства. — М., 1993.
96. *Политические* проблемы теории государства. — М., 1993.
97. *Права человека* / Отв. ред. Е. А. Лукашева. — М., 1999.
98. *Рабінович П. М.* Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних положень). — Харків: Право, 1997. — 63 с.
99. *Ранние* формы политической организации: от первобытности до государственности. — М., 1995.
100. *Решетников Ф. М.* Правовые системы стран мира: Справочник. — М., 1993.
101. *Рожкова Л. И.* Принципы и методы типологии государства и права. — Саратов, 1984.
102. *Рыбушкин Н. Н.* Запрещающие нормы в советском праве. — Казань, 1990.
103. *Сальгин Е. Н.* Теократическое государство. — М., 1999.
104. *Семитко А. П.* Развитие правовой культуры как правовой прогресс. — Екатеринбург, 1996.
105. *Скрипнюк О. В.* Соціально-правова держава. — К., 2001.
106. *Скрипнюк О. В.* Теоретико-методологічні засади формування та розвитку громадянського суспільства і правової держави в Україні. — К.: Хрещатик, 1995. — 216 с.
107. *Социальное* государство и защита прав человека / Отв. ред. Е. А. Лукашева. — М.: РАН, 1994. — 147 с.
108. *Тарасюк В. М.* Юридична, законодавча та кодифікаційна техніка // *Правова держава: Щорічник наук. пр.* — К., 1997.
109. *Татаринцева Е. В.* Правовое воспитание. — М., 1990.
110. *Теория* юридического процесса. — Харьков, 1985.
111. *Титарчук О. А.* Звичай і право. — Харків, 1995.
112. *Тихомиров Ю. А.* Теория закона. — М., 1982.
113. *Ткаченко Ю. Г.* Методологические вопросы теории правоотношений. — М., 1980.
114. *Фандалюк О. В.* Правозастосувальні акти-дії. — К., 1999.
115. *Филонов В. П.* Состояние, причины преступности в Украине и ее предупреждение. — Донецк, 1999. — 640 с.
116. *Цицерон.* Диалоги о государстве и законах. — М., 1966.
117. *Четверний В. А.* Демократическое конституционное государство. — М., 1993.
118. *Шаповал В. М.* Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз. — К.: Програма; Львів, 1995. — 136 с.
119. *Шумак І.* Поняття громадянських прав і свобод людини в Україні // *Право України.* — 1999. — № 10. — С. 14–16.
120. *Щедрова Г. П.* Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян. — К., 1994.
121. *Энгельс Ф.* Происхождение семьи, частной собственности и государства. — М., 1985.
122. *Юридичний* словник-довідник. — К., 1996.
123. *Язык* закона. — М., 1990.
124. *Якушик В. М.* Государство переходного типа. — К., 1991.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	3
Загальні вказівки щодо організації самостійної роботи студентів над курсом “Політологічна теорія держави”.....	3
Тематичний план дисципліни “Політологічна теорія держави”	5
Зміст самостійної роботи студентів з дисципліни “Політологічна теорія держави”	6
Список літератури.....	34

Відповідальний за випуск *А. Д. Вегеренко*
Редактор *О. М. Коваленко*
Комп’ютерне верстання *А. П. Нечипорук*

Зам. № ВКЦ-4411

Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк ротажний трафаретний. Наклад 50 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»
03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008*

